

ZABLUDE U USMJERAVANJU RAZVOJA U povodu planiranja jugoslavenskog razvoja za devedesete godine

MARKO KOS

Ljubljana

Jugoslavenskom društvu ne samo da nije neposredno dostupna primjena novih tehnologija; ono se mora vratiti na raniju fazu razvoja, na kojoj je bilo propušteno ono što je valjalo učiniti na bazi klasičnih tehnologija: okrupnjavanje i intenziviranje poljoprivrede, te organizacija industrije na osnovi ekonomike obujma. Politička kontrola nad proizvodnjom, koja stvara rigidan sistem, u osnovi sprečava inovaciju kao temeljni izvor promjene. To se zbiva ne samo na planu tehnologije i proizvoda, nego i u vezi s inovacijama i eksperimentiranjem s organizacijskim oblicima i poduzetničkim politikama.

Promjene koje su nužne radi razvoja ne iziskuju samo uvođenje novih tehnologija, nego preobražaj čitavog odnosa prema proizvodnji, koja zaostaje i za tehnološki usporedivim granama na zapadu. Pritom treba napustiti uvjerenja da je sva budućnost u industriji (u korist usluga), da se razvoj može postići samo ulaganjem u visoko tehnološke industrije (umjesto efikasnijeg korištenja svih kapaciteta), da će prevladavati proizvodnja velikih količina jeftinih proizvoda, da samo krupna poduzeća garantiraju industrijalizam i racionalnost, te da svi poslovodni radnici moraju biti vezani uz firmu.

Uklanjanje mitova koji nas koč

U planiranju razvoja jugoslavenskih republika i regija pojavljuju se zablude koje izviru iz mišljenja stručnjaka koji su godinama bili naviknuti na linearno kvantitativno planiranje, a u koje su unosili najbolje što su vidjeli od pojava u razvijenom svijetu. Kao osnovu razvoja vide prije svega nove tehnologije i pri oblikovanju budućnosti usmjeravaju se isključivo prema njima. Društvo i proizvodnju žele preurediti u svim porama, imajući u vidu uglavnom nove tehnologije: nove tvornice, nova poduzeća, bit će nužno visoko tehnološka, kadrove treba obrazovati u skladu s novim tehnologijama, istraživači se moraju usmjeriti prema novim tehnologijama, financijska sredstva društva se usmjeravaju prvenstveno, ako ne i isključivo, na područja što ih u rezolucijama proglašavaju prioritetnima.

Zašto je to velika pogreška, koja će nam se sigurno osvetiti? Mislim da se moramo vratiti na realno tlo.

Kao prvo, zakasnili smo s prijelazom s klasičnih tehnologija, s njihovim ukupnim rastom inovacija i iskustava, koja neprestano jačaju industrijsku tradiciju, i proizvodnih kapaciteta za uređaje i oruđa, koji omogućuju gradnju proizvodnih kapaciteta za visoke tehnologije. Strojevi za proizvodnju uređaja visoke tehnologije, na primjer za NC strojeve za obradu, za pisaae strojeve, ili za laserske aparate, za izradu satelitskih telekomunikacijskih posrednika jesu tradicionalne tehnike, koje su, naravno, po brzini, preciznosti i produktivnosti u vrhu suvremenih spoznaja. Ti klasični proizvodi strojogradnje, precizne mehanike i elektronike bit će nam i dalje potrebni, no još produktivniji, precizniji i brži. A to vrijedi za sve što nas okružuje, od odjeće i hladnjaka do skija i automobila, od aparata za grijanje do čamca, ukratko, za sve što sve više postaje element suvremene čovjekove okoline. Zbog toga život teče dalje na svim područjima čovjekova djelovanja, milijuni ljudi se bave i dalje će se baviti radom koji neće iščeznuti, makoliko nove tehnologije i dalje snažno prožimale život.

Naš poslovni svijet zbog toga neće doživjeti neke dramatične promjene. I zbog toga priče i prognoze o novim granicama, o megatrendovima i transformacijama treba uzeti prilično mirno i trezveno.

Upravo suprotno: Jugoslavija će se morati vraćati, da bi ponovno razvila društvo u skladu s prirodnim zakonima evolucije, jer razvoj u toku posljednjih desetljeća nije bio prirodan, nije bio pod pritiskom unutrašnjih zakonitosti, već ga je nasilno diktirala ideologija, a ona je u sukobu s razvojnim zakonitostima. Navest ću samo dva primjera: seljački sloj se u posljednjih nekoliko desetljeća doista smanjio kao i u Austriji, ali ne zbog veće produktivnosti mehaniziranog rada na sve bolje zaokruženim seljačkim imanjima, kojima upravlja sama porodica bez tuđe pomoći, već zbog odlaska mladih u gradove, zato što su seljačka imanja ekonomski propadala zbog poreskih pritisaka, besperspektivnosti i zbog umjetnog održavanja niskih cijena poljoprivrednih proizvoda. S druge strane, privreda se sastoji isključivo od većih i velikih poduzeća, bez obzira na ekonomičnost obujma, zbog čega je postala nekonkurentna u odnosu na razvijenu privredu, u kojoj se rad racionalno dijeli na mala i najmanja poduzeća, s optimalno individualiziranom ili specijaliziranom ili brzo prilagodljivom proizvodnjom — i na veća poduzeća, koja su organizatori proizvodnje u velikim razmjernima, a podupiru ih na tisuće kooperanata.

Da bi oba oblika postala ekonomična, naš razvoj se mora vratiti unatrag: formirat će se veća seljačka imanja s visoko efikasnom i racionalnom proizvodnjom, a u privredi će se morati stvoriti cijeli sloj malih i srednjih poduzeća, da bi društvena proizvodnja u nekom prosječnom presjeku mogla oblikovati najracionalniju proizvodnu strukturu. Za to će biti potrebno barem jedno desetljeće. Toliko Jugoslavija kasni za susjednim državama, koje su se cijelo vrijeme razvijale organski.

Pri tome ne spominjem trgovinu i transport niti područje uslužnih djelatnosti, koje je ideološki dugo bilo nepriznato. Dovoljna su već prva dva područja, koja formiraju prosječno stanje cijena prehrambenih, potrošnih i investicijskih dobara važnih za izvoz.

Što se kasnije počnemo vraćati i što se više budemo morali vraćati unatrag, to manje šansi ima Jugoslavija da dostigne svoje zapadne razvijene susjede. I utoliko je iluzornije govoriti o njezinom ulasku u svijet visokih tehnologija.

Posljedice ideološkog usmjeravanja razvoja društva

Danas i ideolozi realnog socijalizma priznaju da su njihova potpuno integrirana društva izgubila utakmicu s pluralističkim društvima u tehnološkom, kulturnom i socijalnom razvoju. Posljedica toga je popuštanje političke kontrole u privredi, znanosti, umjetnosti, književnosti i obrazovanju.

Ideološko političko dirigiranje nije diktiralo samo unutrašnje sadržaje života već i povezivanje poduzeća među sobom i s državnim institucijama. Cilj toga bio je — u svakoj socijalističkoj zemlji drugim sredstvima i na drugoj osnovi — čvrst, rigidan sistem, koji se pretvorio u status quo kao političku svetinju, nedodirljiv društveni sistem koji se desetljećima nije mijenjao i koji bi takav trebao ostati zauvijek. Time je zaostajanje za razvijenim svijetom bilo, nažalost, već unaprijed programirano. Česi danas konstatiraju da su zakasnili s uvođenjem mikroelektronike i informatike, zbog čega im je blokiran razvoj i mogućnost izvoza. U drugim istočnim državama nije nimalo drugačije.

Time je prvenstveno bila blokirana inovacija kao stalno mijenjanje. Neposredni izvori bogatstva zapada bile su inovacije u trgovini, tehnologiji i organizaciji, kombinirane s akumulacijom kapitala, visokoobrazovane radne snage i korištenjem prirodnih bogatstava; svi ti elementi od sredine 18. stoljeća prožimaju i usmjeravaju njihovu privredu. Karakteristike inovacije — nedovršenost, traženje, istraživanje, financijski rizik, eksperimentiranje i otkrića — nespojive su s dirigiranom privredom. Zbog toga je u jugoslavenskoj privredi izostao glavni dopunski proizvodni faktor.

Sistem ne zadovoljava potrebu inovacije za ekonomskim rastom: pojedinci ne mogu bez ograničenja osnivati poduzeća za realizaciju svoje ideje, poduzeća ne mogu bez ograničenja nabavljati robu za preprodaju s dobitkom ili s gubitkom, poduzeća ne mogu proširivati svoje aktivnosti i prelaziti s jedne vrste djelatnosti na drugu, koja im se čini produktivnijom (registracija je povezana s bezbroj formalnosti), i najzad, poduzeća se ne smatraju nedodirljivima i mogu se zaplijeniti i izvlastiti, a visina poreza im nije unaprijed utvrđena. Gubitak ili dobitak, koji proizlaze iz njegovih odluka, ne pripadaju poduzeću.

Socijalizam ne priznaje tržište, koje je bitan element podjele moći kod ekonomskog odlučivanja, a to znači i kod inovacijskih odluka. Ne možemo reći da poduzeća nemaju mogućnosti da odlučuju o onome što je od bitne važnosti za proces inovacije — koje ideje iskušati, a od kojih odustati, za što je potrebna eksperimentalna provjera u laboratoriju — i na tržištu. Te provjere su skupe, i zbog toga inovator mora biti siguran da će iz novog proizvoda izvući korist, a uložena sredstva ne samo vratiti, već i ostvariti dobit. To mu priznaje tržište. Tržište je, dakle, institucija koja rješava sukobe inte-

resa među poduzećima, potrošačima i zaposlenima. O tome tko će dobiti nagradu za inovaciju mora odlučivati tržište, a ne državni propisi.

Budući da jugoslavenski sistem teži k stabilnosti, koja ne trpi promjene, što je dokazao reagirajući na tehnološke novosti s više nego petnaestogodišnjim zakašnjenjem, propustio je mogućnost da na nekim područjima dostigne vremensku distancu između novatora i imitatora i sljedbenika. Mogli bismo dobiti nagradu za novatorske ideje u toj neformalnoj utakmici.

U Jugoslaviju su izumi domena amatera, kao posljedica općeg mišljenja i »sindikalizma« pri nagrađivanju. U tome je naše izumiteljstvo jednako zapadnoevropskom izumiteljstvu prije Jamesa Watta. Majstore-izumitelje tamo su zamijenili profesionalci već krajem 19. stoljeća. Ekspanzija znanosti je, naime, otvorila novi svijet profesionalnog izumiteljstva.

Jugoslavenski samoupravni socijalizam stoji pred dosad nerješivom dilemom: kako da glavni rukovodilac poduzeća donese odluku o eksperimentu s novom idejom za proizvod, što je jedini način da se razriješi neodlučnost oko bilo kojeg novatorskog prijedloga. To je skupo, ali je jedini način da se omogući provjera izuma. Za to je potreban autoritet, s kojim je povezana i odgovornost: novator snosi štetu za neuspjele eksperimente, ali ubire korist od uspjelih.

Dokaz da to funkcionira je bogati zapad. Taj sistem difuzije autoriteta, eksperimenta i odgovornosti u socijalizmu ne funkcionira. Nesposobnost da donosi vitalne odluke nije mana samo samoupravnog socijalizma. I u realnom socijalizmu svemoćnih direktora nije ništa bolje. No, taj sistem funkcionira u kapitalističkom poduzeću, u kojem su direktori isto tako najamni radnici. Istina je, međutim, da imaju visok udio u dobiti od inovacije. To znači da uzrok nije u privatnom vlasništvu već u nagrađivanju odgovornosti. Direktor koji je pogriješio u odluci sigurno više nigdje neće biti direktor.

Izlaz iz te dileme je samo u povezivanju s multinacionalnim kompanijama koje će prenijeti svoje inovacije kao uobičajenu tehnologiju u zajednička poduzeća u socijalističkim zemljama. Nakon toga neće se više morati odlučivati o inovacijama, već će to biti stvar tuđeg kapitala. To je priznanje nemoći socijalizma, jugoslavenskog, sovjetskog ili kineskog.

Ako je samoupravni socijalizam nesposoban za inovacije proizvoda i tehnologija, inovacije u organizaciji uopće ne može podnijeti. Samo u trideset godina jugoslavenske novoizgrađene i za to vrijeme moderne industrije (1958—1988) u unutrašnjoj ekonomskoj organizaciji zapadnih firmi nizale su se promjene jedna za drugom, čime su uspjeli otkriti način kako da rizike u investiranju velikih svota kapitala u neko poduzeće smanje na najmanju mjeru i da utvrde koje vrste poslova treba kombinirati u određenom poduzeću, te kako zaštititi interese vlasnika u poduzećima kojima upravljaju planirani menadžeri. Taj eksperimentalni proces bio je izuzetno značajan za ekonomski napredak zapada.

U socijalizmu su velika poduzeća stara kao i same države, a struktura privrede je stalno jednaka, pa je stoga i novostvorena vrijednost po zaposlenom ostala desetljećima gotovo nepromijenjena. Zapadne privrede su u međuvremenu neprestano mijenjale veličinu i strukturu svojih privrednih organizacija i paralelno eksponencijalno povećavale novostvorenu vrijednost po zaposlenom. Prilagođavale su se novim uvjetima, takmičile se među sobom, da

bi se razlikovale. Ta kombinacija nepogrešivog prilagođavanja okolini koja se mijenja i konkurentski napor u samodiferencijaciji doveli su do očite i velike razlike u opsegu, ekonomskim funkcijama i organizacijskim oblicima poduzeća.

U Jugoslaviji su SOUR-i, OUR-i i OOUR-i propisani i ne razlikuju se međusobno, zbog toga se i ne mogu natjecati.

Jasno je, dakle, što sve moramo promijeniti, odnosno ukinuti, da bi jugoslavenska poduzeća mogla eksperimentirati u tehnologiji i organizaciji. Potreban je, dakle, pluralizam u privređivanju, tehnologiji i organizaciji.

Ključni element tog sistema su široka difuzija autoriteta i sredstava potrebnih za eksperimentiranje, ukidanje svih političkih ograničenja u eksperimentiranju, kao i poticaji koji kombiniraju velike nagrade za uspjeh s rizikom od velike štete u slučaju da eksperiment ne uspije.

To eksperimentiranje zahtijeva takav ekonomski sektor koji će biti nezavisan od političkog miješanja, u kojem se mogu izvoditi eksperimenti, a rezultati koristiti odnosno dijeliti bez vanjskog miješanja.

To će dovesti do podjele rada između političke, ekonomske i znanstvene sfere društvenog života, što će svakome omogućiti autonomiju, potrebnu za koncentraciju na vlastito područje. Rezultat toga će biti bolje i atraktivnije vođenje svakog od tih područja.

Time će društvu biti omogućen rast, jer rast nije moguć ako nisu dozvoljene promjene. Deregulacija je zbog toga najprije potrebna u smislu sanacije stanja. A uspješne promjene traže slobodu eksperimentiranja.

Što prije politička vlast dâ slobodu privredi, a time i pravo da odlučuje o budućnosti društva, to prije će se socijalizam izvući iz siromaštva u koje tone. To više neće biti današnji već neki drugi socijalizam. O tome ne treba teoretizirati. Treba biti pragmatičan i kopirati uspješne.

Naglasak na tradicionalnom privrednom području

Morat ćemo se vratiti dvadeset godina unatrag, »korijenima«, i krenuti putem što su ga pokazale države koje su tada bile u rangu s nama, a danas su nas toliko pretekle da profesorima ekonomije rasta služe kao zoran školski primjer, kao »Case«.

U svakom slučaju morat ćemo se osloboditi nekih mitova koji nepotrebno uzrokuju traume, a još više štete pri planiranju.

Prvi mit je da je rješenje i suština budućnosti u industriji. Jugoslavensku industriju smo već ionako predimenzionirali, već sad ima neracionalni višak radne snage. Poljoprivreda je dođuše smanjena, no niti njezin udio u društvenom proizvodu nije uopće razmjernan mogućnostima što ih nude agrikulturne prilike u Jugoslaviji. Ali naročito je »poddimenzioniran« tercijarni, uslužni sektor. Zbog toga je shvatljivo da najugledniji jugoslavenski ekonomisti vide šanse jedino u turizmu, maloj privredi i poljoprivredi. Nije zbog toga neobično da su mala privatna poduzeća u Sloveniji uglavnom s područja uslužnih djelatnosti: turističke i poslovne agencije, davanje savjeta i kompjuterski **software**. Loše vijesti o zatvaranju tvornica zbog toga i nisu loše, jer se tako sanira trulo privredno stanje.

Naravno, usporedo s čišćenjem trulih mjesta treba obnoviti unutrašnje snage privrede, koje će ojačati njezinu unutrašnju moć preobrazbe:

— rast istraživačkih i razvojnih napora u traženju novih proizvoda, koji su osnovno pogonsko sredstvo inovacija,

— stvaranje nove svijesti o osobnoj odgovornosti svakog radnika za kvalitetu vlastitog rada na proizvodima i u uslugama, kao i za važnost promptnog izvršavanja nekog posla ili zadatka, i na kraju ključni problem:

— uvođenje velikog broja odlučnih menadžera, koji će smanjiti cijenu proizvodnje i plasmana robe i usluga u Jugoslaviji.

U tu svrhu moramo strogo razlučiti poduzeća, koja posluju po dosljednim ekonomskim kriterijima, od socijalnih ustanova, koje preuzimaju brigu za nezaposlene i nesposobne za rad. Gubici, koji su u većini republika veći od akumulacije, i rastuće siromaštvo društvenih službi, a ne samo konkurencija na tuđim tržištima, prisilit će privredu da poveća efikasnost i smanji troškove. Morat ćemo provesti često mučne promjene, kao što su smanjivanje upravnih organa, smanjivanje izdataka za suvišnu radnu snagu i korjenitu reorganizaciju poduzeća. Time ćemo ponovno uspostaviti osnovu za ekonomski rast.

S tim u vezi treba uvesti borbu za kvalitetu, koja je posljednjih godina izrazito opala. Japanski proizvodi su među jugoslavenskim potrošačima probudili svijest o pravoj kvaliteti, koja je gotovo nedostižna. Otvorili su nam oči i pokazali da kvaliteta proizvoda ovisi prije svega o radnicima u prvim redovima proizvodnje, a ne o odjelima za kontrolu kvalitete, koji su obična birokracija bez učinka.

Sve to neće proći bez dramatičnih otpora, obojenih ideologijom i demagogijom. No, to je jedini put, koji će biti trnovit i neće donijeti brze promjene. Trajat će desetljećima, no može biti i trajan.

Drugi mit kojeg se moramo osloboditi je uvjerenje da je opravdana sva briga javnosti i državne uprave za kadrove što ih školujemo i kapital što ga ulažemo u visokotehnološke industrije. Utjecaj tih industrija na efikasnost i racionalnost osoblja drugih proizvodnih područja, pa i na život cijelog stanovništva veoma je velik, iako je njihov udio u društvenom proizvodu zanemarivo malen, čak i u visokorazvijenim zemljama. U SR Njemačkoj društveni proizvod visokotehnološkog područja, u što ubrajamo kompjutere, uredske strojeve, audio- i video-aparate i mikroelektronske komponente, iznosi jedva desetinu onoga što proizvode strojogradnja i elektrotehnika.

Ni industrija novih tehnologija ne ubraja se među najakumulativnije: najveću novostvorenu vrijednost po zaposlenom ostvaruju u SR Njemačkoj proizvodnja električne struje, pare i plina, a za njima slijede proizvodnja živežnih namirnica, pića i industrijska kemija. Zanimljivo je da je u Jugoslaviji redoslijed po akumulativnosti potpuno jednak, a tom području pridružuje se još industrija papira, tekstila i u prvom redu industrija kože i krzna, koja zauzima apsolutno prvo mjesto. Jedina, i to bitna razlika je u veličini novostvorene vrijednosti po zaposlenom, koja je u SR Njemačkoj (1983. godine) za 4,81% veća od jugoslavenske.¹ To već samo po sebi pokazuje da je potrebna cjelovita obnova jugoslavenske proizvodnje, a ne samo uvođenje novih tehnologija. Moramo početi težiti efikasnom iskorištavanju proizvodnih

¹ Novostvorena vrijednost po zaposlenom iznosila je 1983. godine u Jugoslaviji 13.730 DM, u SR Njemačkoj 79.800 DM, pri čemu je najveća razlika bila u proizvodnji pića (SR Njemačka: 133.600 DM; Jugoslavija: 16.450 DM), a najmanja u brodogradnji (SR Njemačka: 40.750 DM; Jugoslavija: 21.060 DM).

kapaciteta i radnika. To je sva filozofija rješavanja krize. A to se može učiniti i bez novca.

Otpriblike isti odnos je i između broja zaposlenih u novim tehnologijama i u cjelokupnoj industriji: u SR Njemačkoj je od ukupno 7.099.000 zaposlenih u industriji u novim tehnološkim granama zaposleno samo 195.000 radnika, to jest 2,75%. Budući da je udio tog područja tako malen, a izraslo je praktički ni iz čega, brojke postotka rasta moraju biti zaista imponantne. Tako u ovom desetljeću najviše postotke rasta u otvaranju novih radnih mjesta očekujemo u strukama kao što su tehničari za obradu podataka, kompjuterski tehničari i programeri, te mehaničari za servisiranje uredskih strojeva.

No, u idućem desetljeću možemo očekivati najveći apsolutni porast novih radnih mjesta u tradicionalnim poslovnim područjima. To isto očekuju čak i Sjedinjene Države, koje su kolijevka svih novih tehnologija. Navest ću samo podatke Weidenbauma,² predsjednika savjeta ekonomskih savjetnika predsjednika Reagana, koji navodi impresivan podatak da će u sljedećem desetljeću trebati još sto tisuća kompjuterskih programera, što predstavlja povećanje od 72%. No, te brojke blijeđe pred još većim potrebama za milijun i tristo tisuća tajnica, daktilografkinja i uredskog osoblja. Slično tome i predviđeno povećanje broja mehaničara za obradu podataka za 77.000 ili 92% predstavlja samo dio od 206.000 automehaničara, koliko će ih se pridružiti američkoj radnoj snazi u toku osamdesetih godina, kao i 1.100.000 novozaposlenih medicinskih sestara i zdravstvenih pomoćnika u odnosu prema 139.000 kompjuterskih analitičara, što predstavlja porast od 69% u toku ovog desetljeća.

Ako te odnose izračunamo za jugoslavenske prilike, osobito imajući u vidu činjenicu da praktički nemamo razvijen uslužni sektor, koji će se od sadašnjih 30% morati povećati na 65%, sa svim svojim raznovrsnim i dosad kod nas malo poznatim zanimanjima, vidimo da će te brojke potrebnih kadrova za nove tehnologije biti skromne u usporedbi s potrebama dosad još nerazvijenih ili polurazvijenih područja.

Pri tome moramo uzeti u obzir da su nove tvornice i oprema za proizvodnju kompjutera i instrumenata visoke tehnologije proizvod klasičnih industrija strojogradnje i precizne mehanike. Te potrebe su samo u Sjedinjenim Državama narasle od 28 milijardi dolara 1970. na 142 milijarde dolara 1983. godine, a do 1988. godine su se opet udvostručile, što predstavlja povećanje za 1.000%. A to znači i povećanje tih klasičnih područja.

To govori o tome da će usprkos usponu novih tehnologija glavnina poslova i u budućnosti biti na konvencionalnim područjima. Naravno da će za mnoge od tih poslova biti potrebne nove kvalifikacije, no to neće donijeti i revolucionarne promjene radne snage.

Treći mit nas uvjerava da će prevladati kvantiteta proizvoda i racionalna jeftinoća proizvodnje, i da u tome imamo male mogućnosti. U većini industrijskih grana koje proizvode za svjetske potrošače, koje već danas imaju visok udio u društvenom proizvodu, kao što su industrija odjeće i tekstila, obuće i namještaja, kože i krzna, koje u društvenom proizvodu danas imaju četiri puta veći udio od strojogradnje i proizvodnje električnih strojeva i aparata, zbog sve višeg životnog standarda na zapadu dolazi do izuzetno visokih zahtjeva za takoreći unikatnom ručnom proizvodnjom vrhunskog stila i

² Weidenbaum, M.L.: Economic View of 2001, »Across the Board«, 1986.

izrade. Slovenska industrija, u odnosu, na primjer, na istočno-azijske industrije, ima nedostižnu prednost blizine tim tržištima, ne samo geografski već i u praćenju i anticipiranju mode i ukusa tih potrošača. To se već danas pokazuje u poduzećima koja imaju ekipe sposobnih stručnjaka za design i re-agiraju na brze promjene. Taj trend »exquisitnosti«, izuzetnosti, vrhunske kvalitete, raznolikosti i usklađivanja s kulturno-psihološkim trendovima bit će s vremenom sve značajniji. Iste karakteristike pojavljuju se i u turističkim uslugama kao »individualizacija« usluga.

Četvrti mit se grčevito hvata tradicije velikih poduzeća kao tvrđave industrijalizma i racionalnosti. U Jugoslaviji se u posljednjih petnaest godina giganti kao što su **Iskra**, **Energoinvest**, **Litostroj**, **Rade Končar**, **Ei Niš**, nisu promijenili nj u jednoj svojoj karakteristici. Na zapadu od takvih giganata nije ostalo više ništa, ponekad jedva još ime. Samo u 18 mjeseci, od siječnja 1984. godine do lipnja 1985. godine 400 do 850 najvećih korporacija s tabele objavljene u časopisu »Fortune« prošlo je kroz razne vrste reorganizacija: kupovine, likvidacije, podjela na manja poduzeća, ponovne kupovine akcija itd. Pored toga su 33 »velesistema«, rečeno jugoslavenskim žargonom, čija je ukupna vrijednost procijenjena na 15,8 milijardi dolara, razbijena u zasebna društva.

U većini slučajeva od velikih tvrtki ostalo je još samo ime, zajedničko vlasništvo, dok pojedinačni dijelovi posluju neovisno jedan o drugome kao individualne tvrtke, s jednim zahtjevom da ostvaruju dobit, a među sobom nemaju nikakvu obvezu da kupuju komponente ili bilo što drugo. IBM se razdvojio u 28 poslovnih tvrtki, **Apple** u četiri, s četiri cjeline koje rade odvojeno, njemački koncern **Mannesmann** je samo vlasnik niza firmi kao što su **Demag**, **Lohmann**, **Siemag** itd. Danas veliki sistem nema nikakve prednosti, već je samo upravljanje vlasništvom. Prednost zbog svoje fleksibilnosti imaju male tvrtke s anarhičnom organizacijom, s vlašću jakih pojedinaca koji vode poduzeće u koaliciji, to jest u stalnom dogovaranju o akcijama i promjenama.

Peti mit nas uvjerava da svi poslovodni radnici moraju biti vezani uz tvrtku, da moraju u njoj biti zaposleni. No, zaboravljamo da takvi poslovodni odbori postaju zatvoreni u sebe, da postaju slijepi za ono što se događa u svijetu, a tvrtka ne živi za sebe već je njezino polje akcije u svijetu, tamo se odlučuje o njezinoj sudbini. U upravama američkih kompanija bilo je 1979. godine već 83% »vanjskih« članova, a 1938. godine bilo ih je samo 50%. Tipičan upravni odbor većih tvrtki imao je 1984. godine deset direktora izvan tvrtke i četiri »interna« direktora, to jest izvršne organe zaposlene u upravi poduzeća. Ti vanjski članovi odbora dolaze iz sve različitijih sredina, veći dio njih obavljao je ranije javne funkcije, ili imaju akademska ili znanstvena iskustva. U upravnim odborima je sve više žena i pripadnika etničkih manjina: 1984. godine 45% direktora bile su žene (1974. bilo ih je samo 11%), broj univerzitetskih profesora povećao se od 36% na 52%, državnih funkcionera s 12% na 31%. Tako tipičan odbor direktora neke tvrtke postaje sve značajniji centar njezine aktivnosti. Iste tendencije zapažamo i u upravnim odborima francuskih, zapadnonjemačkih ili talijanskih tvrtki. Za pravilno usmjeravanje treba sve više znanja, širine pogleda i iskustva.

Sve to čeka i jugoslavenska velika poduzeća. Zatvorenost poduzeća treba razbiti, treba ih otvoriti prema svijetu. Poduzeće se mora mijenjati onako

kako to traži tržište. Borba za mjesto na tržištu ne dopušta statičnost, zahtijeva stalne promjene i prilagođavanje.

Upravo to što je samoupravljanje gradilo na rigidnoj, statičkoj i neelastičnoj radnoj organizaciji³ a ne na području s prilagodljivom poduzetnošću, osudilo je takvu koncepciju jugoslavenskog samoupravljanja na propast. To je posljednje što bi mogle poželjeti suvremene privrede. Naprotiv, preduvjet za razvoj je otvorenost prema okolini i brzo reagiranje na potrebe društva. Uplitanje države u poduzetnički sistem mora se svesti na minimum.

(Prevela sa slovenskog, Bosiljka Brlečić)

³ Tvorci takvog samoupravljanja su se već i u nazivu odrekli poduzetničkog izazova kao temelja svake poslovne ustanove.

ILLUSIONS IN DIRECTING DEVELOPMENT

Regarding Yugoslav development planning for the nineties

MARKO KOS

Ljubljana

The application of new technologies is not only directly inaccessible to Yugoslav society, but steps must be retraced to an even earlier stage of development in which a major »classical technology« point had been missed: massification and intensification of agriculture and industrial organization based on mass production economy. Political control over production, which creates a rigid system, basically prevents **innovation** as a major source of change. This occurs not only in this field of technology and products, but also in connection with innovation and experimenting in organizational forms and entrepreneurial policies.

Changes necessary for development, aside from involving the introduction of new technologies, also require the complete transformation of the relations towards production, which is, in turn, losing step with technologically comparable fields in Western countries. For all that, one has to abandon the belief that the future lies exclusively in industrial development (in favour of the service trades), that development may be secured only by investing into high technology industries (instead of effective exploitation of all resources), that the production of large quantities of cheap products will prevail, that only big corporations can guarantee industrialism and rationality, and finally, that the complete managerial staff must be tied to its own firm.

(na engleski prevela Sanja Vrhovec-Vučemilović)